

BİR İKONLAŞMA ÖRNEĞİ OLARAK KİTĀBŪ'L- 'ACĀİBŪ'-L ĞARĀİB'DE BİRLEŞİK FİLLER*

*Compound Verbs as Examples of Iconization in
KitābŪ'l- 'AcāibŪ'-l Ğarāib*

Betül BÜLBÜL OĞUZ**

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 259-274

Öz: Bu çalışmada, 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın isteği ile hocası Süruri tarafından Arapça aslından çevrilmiş olan Manisa El Yazmaları Kütüphanesi 45 HK 3109 numarada kayıtlı bulunan 1552 tarihli KitābŪ'l- 'AcāibŪ'-l Ğarāib isimli mensur eserde yer alan birleşik fiiller göstergebilim yöntemiyle incelenecektir. Bir bilim dalı olarak göstergebilim; diğer dilbilim kuramlarından farklı olarak sadece dille sınırlı değildir. Moda, mimari, iletişim, din, spor, tıp, endüstriyel tasarım gibi birbirinden farklı disiplinlerde uygulanabilmektedir. Bu sebeple göstergebilim/dilbilim arasındaki sınırlılık ve kapsayıcılık her zaman bir tartışma konusu olmuştur. Charles Sanders Peirce'un ortaya koyduğu ikon (icon) kavramı "dil dışı göstergeler" için üretilmiştir. Ancak bu makalede cümle ve cümle üstü öğelerin bir parçası olarak söz diziminin ana başlıklarından biri olan birleşik fiillerin, dil dışı bir gösterge olarak ikonlaşabileceğini ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, Göstergebilim, İkon, Birleşik Fiil, Charles Sanders Peirce

Abstract: In this study, compound verbs in KitābŪ'l-'AcāibŪ'-l Ğarāib (1552) - a text with the registry number 45 HK 3109 in Manisa Library of Manuscripts, which was translated from Arabic by Şehzade Mustafa, son of Suleyman the Magnificent, upon the request of his professor Süruri in the 16th century - are going to be analyzed through semiotics. different from other linguistics theories, semiotics is not limited with language; it can be applied to such different disciplines as fashion, architecture, communication, religion, sports, medicine, and industrial design. Thus, the limitations and inclusiveness between semiotics and linguistics have always been a debated issue. "Icon," a concept coined by Charles Sanders Peirce, has been used for "non-linguistic signs." However, this paper argues that icons can be valuable in understanding linguistic signs as well, and focuses on the iconization of compound verbs, one of the key figures of syntax as parts of elements of sentences and meta-sentences.

Keywords: Linguistics, Semiotics, Icon, Compound Verb, Charles Sanders Peirce

* Bu makale "Süruri'nin KitābŪ'l-'AcāibŪ'-l Ğarāib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Manisa/TÜRKİYE, betul.oguz@cbu.edu.tr. Gönderim Tarihi: 11.02.2017 / Kabul Tarihi: 20.04.2017

Giriş

İnsanoğlu dil sayesinde kendisini ve kendisi dışındaki dünyayı tanımlayıp anlamlandırarak zihnindeki düşünceleri ifade edebilme yetisine sahiptir. Bu sebeple, dilin neredeyse tüm tanımlamalarında *iletişim aracı olma* özelliğine vurgu yapılmaktadır. Dilin en önemli özelliklerinden biri elbette iletişim aracı olmasıdır. Ancak, insanoğlu bu *aracı* kullanabilmek için başka *araç*lara ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada; konuşma dili, yazı dili, işaret dili sembolik diller gibi birçok dil çeşidi bu iletişim *aracının vasıtası* durumundadır. Dilin var olduğu alanların genişliği, beraberinde onu inceleme araçlarının da genişliğini getirmektedir.

Göstergebilim de dilin yayıldığı bu geniş alanı, *anlam* içeren her şeyi inceleme konusu sayarak neredeyse sınırsızlaştırmaktadır. Ferdinand de Saussure'un dili bir *göstergeler sistemi* olarak tanımlaması (dilbilim ve göstergebilim arasındaki kapsam sorunu bir yana) ele alınacak konuya ne kadar farklı açılardan bakılabileceğini gözler önüne sermektedir.

Bu noktada tarihî metinlerin, dile ilişkin güncel konuların, konuşma dilinin ve dilbiliminin ilişki kurabildiği diğer alanların dilbilim ve göstergebilim yöntemleriyle ele alınması büyük önem arz etmektedir.

Dilbiliminin, incelediği dil malzemesinde konu sınırlılığı olmadığı gibi, zaman sınırı da bulunmamaktadır. Tarihî metinler de dil malzemesi olarak dilbilim ve göstergebilim açısından kullanılabilir. Bu çalışmada da tarihî bir metin içerisinde yer alan birleşik fiiller modern dilbilim ve göstergebilim yöntemleri ile ele alınacaktır. Burada konu edilen Kitâbü'l-'Acâibü'-l Ğarâib de tıpkı dilbilim ve göstergebilim yöntemlerinin çeşitliliğine benzer şekilde birden fazla konu başlığını barındırmaktadır.

Kitâbü'l-'Acâibü'-l Ğarâib

Kitâbü'l-'Acâibü'-l Ğarâib, bu makaleye konu olan tarihî bir metin olmasının yanı sıra aynı zamanda bir tür isimdir. 'Acâibü'-l Ğarâib ya da 'Acâibü'-l Mahlûkât başlıklı eserler; isimlerinden de anlaşılacağı gibi *acayip* ve *garip* olan *mahlûklardan* söz etmektedir. Bunun yanı sıra bu türdeki eserlerde, mitoloji, kozmoloji, coğrafya ve astronomi bilgileri de yer almaktadır. Söz konusu eserler bu yönleriyle ansiklopedik özellik taşımaktadırlar.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, 'Acâibü'-l *Mahlûkât* maddesinde bu türü; "Yazıldığı devrin coğrafya ve kozmografya telakkisine göre hazırlanmış, ansiklopedik bilgiler ihtiva eden, İslami edebiyatın ortak eserlerinden biri." (Kut 2002: 315) şeklinde tanımlamaktadır. Bu yüzden olsa gerek Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki kütüphanelerde ve bazen de aynı kütüphane içerisindeki tasniflerde 'Acâibü'-l *Mahlûkât*'ın *coğrafya genel kültür- ansiklopedi- tarih- kozmografya- astronomi* konu başlıkları altında yer aldığı görülmektedir.

Yukarıda sıralanan coğrafya, kozmoloji, astronomi gibi konu başlıkları elbette 'Acâibü'-l *Mahlûkât* türünün ortaya çıkmasından önce de farklı coğrafya ve kültürlerde de ele alınmıştır. Günay Kut "Türk Edebiyatında 'Acâibü'-l Mahlûkât Tercümelere Üzerine" isimli makalesinde 'Acâibü'-l Mahlûkât'ın konusunun Yunan'dan geldiğini,

“gerek Arap Edebiyatında gerekse İran edebiyatında bu konuda eserler yazıldığını ve bu tür eserlerde Teofrast’ın ve meşhur coğrafya bilgini Batlamyos’un eserlerinin bir özü”nün (Kut 1985: 184) verilmeye çalışıldığını belirtmiştir.

Bu eserlerin Osmanlı döneminde de oldukça ilgi gördüğü söylenebilir. Yazma eserlerle ilgili taramalarda ‘Acāibü’-l *Mahlūkāt* türünde eserlerin çeşitliliği ve çokluğu bunun bir göstergesidir. ‘Acāibü’-l *Mahlūkāt* türüne olan bu ilgi, temelde insanoğlunun bilinmeyene, farklı olana hatta mucizelere merakı ve kendisi dışında başka türlere, coğrafyalara olan düşkünlüğü ile açıklanabilir.

Bu makaleye konu olan Kitābü'l-'Acāibü'-l Ġarāib Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mustafa’nın isteği ile hocası Sürüri tarafından Arapça aslından çevrilmiştir. Eserin Arapçası Ebu Yahya Cemalüddin Zakeriyya b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvinî’ye (öl- 682/1283) aittir. Kısa adıyla Kazvinî, devrinin ünlü coğrafyacıları arasında sayılmaktadır. Batılıların, Arapların Plinus’u dedikleri Kazvinî’nin eserlerini kaleme alırken kullandığı malzeme kendi gözlemlerinden çok, o dönemde yaygın olan ve Helenistik çağdan intikal eden bilgilere, ayrıca gezgin ve tacirlerden işittiklerine dayanmaktadır.

Sürüri, şehzade Mustafa’nın Mekke’den aldığı eseri hocasına getirmesi ve tercüme etmesini istemesi ile tercümeye başlamıştır. İki bölümden oluşan eserin tercümesi, ikinci bölümün sonuna yakın bir yerde şehzade Mustafa’nın Kanunî tarafından öldürülmesi sebebiyle yarım bırakılmış ve Sürüri ölümüne kadar geçen dokuz sene boyunca inzivaya çekilmiştir. Yarım kalan bu tercümeyi Sürüri’den yaklaşık yüzyıl sonra Rodosizāde Mehmed b. Mehmed tamamlamıştır. Sürüri’ye ait Kitābü'l-'Acāibü'-l Ġarāib tercümelerinin, başta Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelerde birçok nüshası bulunmaktadır. Türkçe ‘Acāibü’-l *Mahlūkāt* tercümeleri içerisinde Sürüri’nin tercümelerinin minyatürlü olması da dikkat çekicidir. Sürüri’ye ait olan ‘Acāibü’-l *Mahlūkāt* tercümesi gerek minyatürlü oluşu gerekse Arapça aslından çevrilmesi sebebiyle birçok kaynaktan “en önemli ‘Acāibü’-l *Mahlūkāt* tercümesi” (Ak 2004: 165) olarak görülmüştür. Tercümenin minyatürlü olmasının önemsenmesinin sebebi ise, ‘Acāibü’-l *Mahlūkāt* türündeki Arapça kopyaların resimlenişinin çok nadir” (Atıl 1975:115) olmasından kaynaklanmaktadır.

Sürüri’ye ait Kitābü'l-'Acāibü'-l Ġarāib’lerin tespit edilmiş 20 nüshası bulunmaktadır.¹

1 Esere ait 20 nüshanın 3’ü Süleymaniye Kütüphanesi, 6’sı Topkapı Sarayı, 4’ü Mısır, 2’si İngiltere, 2’si Manisa, Edirne, Bologna ve Almanya’da bulunmaktadır. Söz konusu nüshaların buldukları kütüphanedeki katalog kayıtları aşağıda verilmiştir.

1. Ayasofya Koleksiyonu Nüshası
2. Fatih Koleksiyonu Nüshası
3. İbrahim Efendi Koleksiyonu Nüshası
4. Topkapı Sarayı (R.1088) Nüshası
5. Topkapı Sarayı (H.405) Nüshası
6. Topkapı Sarayı (H.409) Nüshası
7. Topkapı Sarayı (R1662) Nüshası
8. Topkapı Sarayı (R1663) Nüshası
9. British Museum Nüshası
10. Dāru’l-Kütüb Nüshası
11. Manisa (nr. 5355) Nüshası
12. Tübingen Nüshası
13. Kahire Üniversitesi (Türki nr. 6278) Nüshası

Bu makalede, Manisa El Yazmaları Kütüphanesi 45 HK 3109 arşiv numarası ile kayıtlı nüshadan faydalanılmıştır. Eser 176 varaktan ve 19 satırdan oluşmaktadır.

Göstergebilim:

Yukarıda da belirtildiği gibi F. De Saussure'ün "dil bir göstergeler sistemidir" tanımı göstergebilimin ortaya çıkmasında oldukça önemlidir. Göstergebilim (*Alm. Semiology, Semiotik. Fr. Semiologie, İng. Semiotics*) bir dilbilimi terimi olarak 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır²ve "1.Toplum yaşamı içinde ele alınan gösterge dizgelerini inceleyen dal. 2. Anlamlamayı ele alan dal" (Vardar 2002: 106) şeklinde tanımlanmaktadır.

Modern anlamda göstergebilimin iki ayrı kurucusu olduğu söylenebilir. Bu kurucular aynı dönemde yaşamalarına ve aynı konu etrafında çalışmalarına rağmen teorilerini, "birbirlerinden habersiz" (Rifat 2013: 100) olarak ortaya koymuşlardır. Bu kuruculardan Charles S. Peirce, Amerika'da hem dile ait hem de dil dışı göstergeleri incelemiş ve terim olarak *semiotic* kavramını kullanmıştır. F. De Saussure ise aynı zaman diliminde Avrupa'da çıkış noktasını konuşma ve yazı dili üzerinden yaparak bir gösterge kuramı ortaya koymuş ve *semiology* terimini kullanmıştır.

Göstergebilim, Saussure ve Peirce'ün teorileri ile beraber hem Avrupa ve Rusya'da hem de Amerika'da yapılan dil, edebiyat, sosyoloji ve diğer sosyal bilim alanlarında büyük yankı uyandırmıştır.

Bu çalışmada yöntem olarak Peirce'ün göstergebilim kuramlarından faydalanılacağı için Peirce ve gösterge tanımlarının ayrıntılı şekilde ele alınması gerekmektedir.

Charles Sanders Peirce ve Gösterge Anlayışı

Charles Sanders Peirce 1839- 1914 yılları arasında yaşamıştır. Peirce, erken yaşlarında felsefi okumalarına Hegel ve Kant ile başlamıştır.

Saussure göstergebilimi dil içi alan için kurgularken, Peirce dil göstergeleri ile beraber dil dışı göstergeleri de tanımlamış ve tasnif etmiştir. Peirce'ün gösterge anlayışı Saussure'e göre daha kapsayıcıdır. Saussure için göstergebilim dilbilimin bir dalı iken, Peirce'e göre göstergebilim tüm alanları kapsamaktadır. Elbette bir gösterge diğer gösterge ile kurduğu anlam bağıntısı sebebiyle göstergeler birbiriyle sürekli etkileşim hâlinindedir. Bu noktada Peirce'e göre insanın göstergelerden çevrili bir evrende yaşadığından söz edebiliriz.

Peirce göstergeleri tanımlar ve tasnif ederken bunu üçlü gruplar şeklinde yapmıştır. Başta mantık olmak üzere birçok alanda eser vermiş bir düşünür olarak, dile bakışında da mantık ve felsefe izlerini görmek mümkündür.

Peirce insanın özünde göstergelerle (semiotic) çevrili bir varlık olduğunu belirtir. Nasıl, bir göstergenin oluşabilmesi için gösterenin gösterilen ile bir bağ kurması

14. Kahire Üniversitesi (Türki nr 6803) Nüshası
15. Bologna Nüshası
16. Mısır Milli Kütüphane Nüshası
17. Edirne Nüshası
18. Topkapı Sarayı (A. 3632) Nüshası
19. British Museum (add. nr. 7894) Nüshası
20. Manisa (Nr.3109) Nüshası

2 Bilindiği gibi gösterge kavramı (semeion) ilk çağlardan itibaren kullanılmaktadır.

gerekirse, anlam dizgesi içerisinde bir gösterge her zaman başka bir göstergeyi işaret etmektedir. Her gösterge bir diğer göstergeden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, “bizim artık, bir ilk göstergeye (eğer tarihte öyle bir şey olmuşsa) ulaşabilmemiz söz konusu olamaz. Dolayısıyla insanı insan yapan da bu geçmişten gelen, birbirine takılmış, muazzam göstergeler zinciridir. Sonuçta insan da bu göstergeler zincirinin bir halkası olup çıkar” (Erkman Akerson 2005: 62).

Bu durumda göstergelerin bu zinciri ya da dizgeyi oluşturması ile gösterge olmayanlarla ayrılması güçleşmektedir. Öyle ki, dil ve anlamın da göstergebilim içerisindeki yeri de düşünülürse, insanın göstergelerle çevrili bir evrende yaşadığını söylemek mümkündür. Bu sebeple Peirce, “bütün bilimlere ve uğraş alanlarına göstergebilimin gözüyle bakmanın mümkün ve hatta gerekli olduğunu söyler. Göstergebilimi, tüm yaşam alanlarını kapsayan evrensel bir bilim dalı sayar” (Erkman Akerson 2005: 62-63).

Peirce teorisini üç düzlemli (triadic) bir biçimde ele almaktadır. Bu üç düzlemli yapının birinci düzlemi, *ilklik* olarak tercüme edilen “*firstness*”dır. Birey bu düzlemde somut bir biçimle (*representamen*) karşı karşıyadır. Herhangi bir şeyi görür ya da duyar. Bu da ilk düzlemin duyularla algılanabildiğini göstermektedir. Elbette bu somut olan “şey” başka bir şeyin de işaretidir. Burada Saussure’ün gösterge tanımını içeren biçimde temsil edilen “şey”e (thing, object) ihtiyaç duyulmaktadır. *İlklik* ile temsil edilen arasında kurulan bağ ise *ikinci düzlem* (*secondness*) ifade etmektedir. Ancak ortaya göstergenin çıkabilmesi için *üçüncü bir düzlem* (*thirdness*) ihtiyaç duyulmaktadır. “İşin can alıcı noktası da buradadır. Neyin temsil edildiğini *anlama* ve *bilme* (*cognition*), yani temsil edenle temsil edilen arasındaki bağıntıyı tanıma, bir yorumlama sürecidir. İşte, üçüncülük, bu *yorumlayıcı* (*interpretant*) süreçtir. Yorumlayıcı sürecin gerçekleşmesi, anımsama, değerlendirme, alışkanlıklara başvurma gibi yetilerimizi kullanmakla gerçekleşir” (Erkman Akerson 2005 63-64).

Peirce üçlüklerle çizdiği çerçeve ile gösterge evrenini genişletmektedir. Peirce’e göre bir şeyin yerini tutan ve zihinde bir yorumlamaya sebep olan şey ne ise; resim, koku, ses, müzik, görüntü gibi neredeyse her şey gösterge olarak kabul edilebilmektedir. Burada Peirce’ün gösterge anlayışının Saussure ile benzeşen noktalarını da görmüş oluyoruz. Peirce Saussure’den farklı olarak ise nesnenin kendisini bir benzerlik ögesi olarak görmez. Nesnenin kavramla olan uyumu ve yorumlayanın göstergeyi okuyabilirliği göstergenin oluşmasında belirleyicidir. Yorumlayanın da katıldığı bu üçlü düzlem ile anlamın ortaya çıkması sağlanmaktadır.

Peirce göstergenin kendisini de üçlü gruplardan oluşan üçlüklere ayırmaktadır. Bu makalede Peirce’ün dil felsefecileri tarafından en çok kabul edilen üçlükte yer alan ikon kullanılacaktır. Bu üçlükte ikon dışında indeks (index) ve sembol (symbol) yer almaktadır.

İndeks, bu üçlükte doğal olan tek gösterge çeşididir. İndeksin işaret ettiği şeyin bir anlam kazanması için ilgi ve yakınlık kavramlarına ihtiyaç vardır. Örneğin; duman ateşin indeksidir.

İndekste nesne ya da şey ortadan kalktığında göstergeyi gösterge yapan özellikler de kalkmış olur. Ayrıca indekste göstergeyi okuma becerisinin yanı sıra yoruma da ihtiyaç duyulmaktadır. Gökyüzünde biriken bulutlar yağacak yağmurun habercisidir.

Dolayısıyla, bulut yağmurun indeksidir. Ancak burada bir yorumlayan bulunmazsa bulutların yağmurun habercisi olup olmamasının da bir önemi kalmayacaktır.

Nesnesi ortadan kaybolduğunda göstergeyi gösterge yapan nitelikler de ortadan kalkmış oluyorsa, bu tip göstergeler Peirce teorisi içerisinde *indeks* olarak adlandırılmaktadır.

Sembol, kendisini işaret eden gösterenle arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurmaktadır. Sembolde bir diğer önemli husus ise uzlaşımın gerekliliğidir. Uzlaşım aynı zamanda bir malumat sahibi olmaya da ihtiyaç duymaktadır. Örneğin alfabeler birer semboldürler. A göstereninin okunabilmesi için bir bilgiye, neden-sonuç ilişkisine ve uzlaşımaya ihtiyaç duyulmaktadır. Semboller uzlaşım özellikleri sebebiyle toplumlar arasında değişiklik gösterebilirler. Örneğin alfabeler semboldürler ancak toplumlara göre Latin veya Kril gibi farklılıklar gösterebilmektedirler.

İkon (Icon)

İkon, “dış gerçekle bir benzerlik bağıntısı (ya da bir mimesis ilişkisi) içindedir ve belirttiği nesneyle aynı özelliği taşımaktadır” (Rifat 2013: 96). Bu sebeple ikonun temel niteliği temsildir. Temsil tüm göstergelerin temel özelliği olmasına rağmen burada belirleyicidir. Bir göstergenin ikon olabilmesi için göstergenin kendisi ile birebir benzerlik ilgisini kurması gerekmektedir.

Örneğin; kişinin fotoğrafı kendisinin ikonudur. Ancak kendisi değildir. İkonun Türkçe tercümesi olarak *görüntüsel gösterge* isminin seçilmesi de bu durumdan kaynaklanmaktadır. İkonunda ana nokta fizyolojik ya da görüntü benzerliğidir. Bundan dolayı dil dışı göstergeler kapsamında değerlendirilebilir.

İkonun en büyük özelliklerinden birisi de yazı diline ihtiyaç duymaksızın anlamı aktarabilmesidir. Örneğin bir mağazada satılan şeyler, mağazanın kapısına yazılabilir. Bu durumda dil göstergesi kullanılmıştır. Aynı zamanda bu mağazada sandalye satılıyorsa camına sandalye resmi konulması, sandalyenin *ikonlaşması* anlamına gelmektedir. Bu durumda müşteri “burada sandalye satılıyor” bilgisine bu ikon ile ulaşmış olur.

Dil dışı ikonlar benzerlik ilkesi sebebiyle sonradan üretilmek durumundadır. Dolayısıyla doğal göstergeler değildirler.

Birleşik Fiil

Bir gramer terimi olarak birleşik fiil; (*Alm. Zusammengesetztes Verbum, komplexes Verbum; Fr. Verbe compose, İng. Compound verb, complex verb; Osm. Mürekkep fiil.*) “ad soylu bir kelimeyle yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat fiil ve zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü” (Korkmaz 2003: 46) ve “Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğu” (Karahan 2009: 73) şeklinde tanımlanmaktadır.³

3 Birleştirme yolu ile yeni kelime ve dolayısıyla anlam üretimi konusunda aşağıdaki örnekler verilebilir:

Çince: Çin fei “uçmak” + wön “makine”> uçak

Far. Niru “güç” + ye “tamlama eki” + derya “deniz”> güc-ü deniz > deniz gücü

İng. Open “açık” + minded “fikirli”> open minded “açık fikirli”

Birden fazla sözün bir araya gelerek yeni ve başka bir *anlamı* oluşturması elbette sadece fiiller için geçerli bir durum değildir. *Birleşik isimler* ya da genel olarak *birleşik kelimeler* de aynı yöntem ile meydana gelmektedir. Gerek birleşik isim gerekse birleşik fiil söz konusu olduğunda yeni bir anlamı meydana getirme biçiminin *birleşme* ile ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni bir kelime ve dolayısıyla anlam üretme yolu olarak *birleşmenin* kullanılması Türkçe dışında birçok başka dilde de yaygın olarak yer almaktadır.

Bu noktada birleşik fiilin gramatik ve semantik açıdan ne ifade ettiğini anlamak için *birleşiklik* ve *fiil* terimlerini ele almak gerekmektedir.

Güncel Türkçe Sözlük birleşik kavramını “bir araya gelmiş, birleşmiş olan, müttehit” olarak tanımlamaktadır.

Göstergebilim açısından, *birleşik fiil* göstereninin, işaretlediği kavram alanının sınırlarına dair ortak bir kanı bulunmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere *birleşik fiil* kavramı ele alındığında *birleşen* temel ögenin fiil olduğu görülmektedir. Bu sebeple birleşik olan yapıda temel unsurun fiil olduğu söylenebilir. Ancak birleşen fiilin ne ile ve hangi gramatikal düzeyde birleştiği⁴ açık olmadığından birleşik fiilin tanım ve tasnifinde *yorumlama* önemli bir yer tutmaktadır.

Birleşik fiil hem yapısal hem de anlamsal bir dizgidir. Yapısal olarak birleşen en az iki unsur semantik değişmeyi oluşturmaktadır. Birleşik fiilin meydana gelmesinde *birleşen* unsurlar yeni bir yapıyı ve müstakil bir anlamı (fili) meydana getirmektedir. Bu durumda birleşen unsurlardan en az biri, birleşirken değişmektedir. *Git-* fiilinin *gidiver-*, *kayıp* isminin *kaybol-* olması gibi.

Bu değişim morfolojik olmanın yanında anlam açısından da gerçekleşebilmektedir. Örneğin *kafayı bul-* birleşik fiilinde *kafa* ve *bul-* gösterenleri iki ayrı gösterendir. Dolayısıyla ayrı ayrı gösterilenleri işaretlemektedirler. Ancak, bu iki farklı gösteren bir araya geldiklerinde yani birleştiklerinde *sarhoş ol-* gösterilenini temsil etmektedirler⁵. Bu durum aşağıda tablo şeklinde gösterilmiştir.

GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
kafa	vücudun parçası
GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
kafayı bul -	sarhoş ol-
GÖSTEREN	GÖSTERİLEN
bul-	arayarak ya da aramadan bir şeyle karşılaşmak

Far. Rowşen “aydın” + fekr “fikir”> rowşenfekr “açık/ aydın fikirli”

İng. Prime “ilk; esas” + minister “bakan”> prime minister “başbakan” (Eker 2003: 325–326)

- Birleşik kelimesinin bir gramer terimi olarak tanımı ve anlam alanı Ferhat Karabulut’un UTEK 2007 kapsamında sunduğu bildiride (s.287-289) ayrıntılı biçimde tartışılmıştır. Karabulut bu bildirisinde birleşik kelimesinin dil bilgisi ve bilimi dışında diğer bilim alanlarındaki anlamını verir ve birleşmenin gerçekleşmesi için gerekli en az iki ögenin kaynaşması gerektiğini belirtir. Kaynaşmada iki ögeden birinin “taviz” vermesi gerekmektedir. “tavizsiz birleşmeler yanyanalığı ifade eder. Bu şekilde birleşmeler ayrılmayı da kolaylaştırır. Bu durumda oluşan birlikteliğe geçici diziliş demek daha uygundur.”
- Burada ayrı kafayı bul- birleşik fiilinin işaretlediği gösterilen olan sarhoş ol- gösterileni de bir birleşik fiildir. Bu gösteren ve gösterilen döngüsü için ilginç bir durumdur. Bu durumda sarhoş ol- kafayı bul-’in gösterileni iken, “çok fazla alkol alarak kendinden geçme” gösterileninin ise gösterenidir.

Her birleşik fiil yeni bir yapı olmasının yanı sıra yeni bir fiil, dolayısıyla yeni bir anlam ve gösterilendir. Daha önce belirtildiği gibi gösterge sisteminde *gösteren*, *gösterilen* ya da hem *gösteren* hem de *gösterilen* değişebilmektedir. Aynı ayrı isim ve/veya fiil ögesinin bir fiille birleşmesinde, gösterilen ilk gösterileninden ne kadar uzaklaşır ve bir başka gösterilene evrilirse birleşiklik de o kadar sağlam olmaktadır.

Herhangi bir değişime uğramayan birleşmelerin, tam bir birleşmeyi değil yan yana gelmeyi ya da sıralı olmayı ifade ettiğini söylemek mümkündür.

“Çayımdeki şekeri *çok oldu*” cümlesindeki *çok oldu* ifadesi ile “Bu çocuk da artık *çok oldu*.” Cümlesindeki *çok* ve *ol-* kelimeleri söz diziminde yan yana sıralanmalarına rağmen aynı anlamı ifade etmemektedir. Aynı sesletimlere sahip bu iki ayrı gösterenin farklı gösterilenleri işaretledikleri görülmektedir. *Çok ol-* yapısına “tahammül sınırlarını zorlamak” anlamını veren şey değişerek ortaya çıkan birleşmedir. *Çok ol-* bir birleşik fiildir. Oysa “çayımdeki şeker *çok oldu*” cümlesindeki *çok* birleşik fiilin bir unsuru değil miktar zarfıdır. Bu sebeple “Çayımdeki şeker *çok oldu*.” cümlesinin yüklemi *ol-* fiilidir. “Bu çocuk da artık *çok oldu*” cümlesinde ise cümlenin yüklemi *çok ol-* birleşik fiildir⁶. Birleşik fiilin tek bir fiili ifade etmesi cümlenin yüklemi olmasını da sağlamaktadır. Her iki cümlede de isim soylu iki kelime ve bir fiil aralarına herhangi bir kelime ya da ek almaksızın yan yana gelmekte ve cümlelerin söz dizimi sıralamasında aynı yerde bulunmaktadır. Ancak burada *yan yana olmanın* birleşik fiili oluşturmaya yeterli olmadığı görülmektedir.

Birleşmede yapısal ve semantik değişimin önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu noktada *değişimin* ve *birleşmenin* bir sınırı ve şartı bulunmaktadır. Bu da *birleşen* unsurların bağımsız morfem olma gerekliliğidir. Aksi halde tarihî dönemlerde bağımsız bir morfem iken zamanla çeşitli ses ve anlam değişimleri ile eklenen yapıların da *birleşik* olarak görülmesi söz konusu olabilir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde birleşik kelimesinin anlamında “*bir araya gelme*” ifadesine yer verildiği belirtilmişti. *Bir araya gelmenin* kalıcı ya da geçici olabilmesi söz konusudur. Oysa ekleşmede bir araya geliş tek başına anlamlı bir morfemin hem anlam/gösterilen hem de şekil/gösteren olarak değişmesi ile daha kalıcıdır. Dolayısıyla ekleşmiş morfemlerin birleşik olarak kabul edilmesi doğru olmayabilir. Bağımsız morfemlerin ekleşmesi *birleşiklik* kavramı çerçevesinden bakıldığında tam bir birleşmeyi göstermektedirler, ancak bu birleşiklik gramatikal olarak birleşik isim ya da birleşik fiil olarak adlandırılmamaktadır. Ekleşmiş yapıların birleşik fiil olarak kabul edilmemesinin bir diğer sebebi ise daha önce tek başına bir anlamı olan fiilin, birleşme ile fiil vasfını yitirmiş olmasıdır. Şimdiki zaman eki *-yor* birleştiği kelimenin yüzey yapısında ne anlam ne de yapı olarak bir fiil vasfı taşımaktadır. *geliyorum* kelimesinde fiil *gel-* dir. *-yor* eki fiilin gerçekleşme zamanını bildirme görevini üstlenmiştir. Bunda *-yor* gösterenindeki morfolojik değişiminde *yörü-* fiilinin *-yor* olmasının da payı bulunmaktadır.

6 Dikkat edilirse burada cümlenin yüklemi olarak gördüğümüz *çok ol-* yapısı birleşik fiil olarak kabul edilmiştir. Daha sonra ayrıntılı biçimde izah edileceği üzere birleşik fiiller kabaca *isim + fiil* ve *fiil + fiil* yapısından meydana gelmektedirler. Oysa *çok ol-* birleşik fiil olarak kabul edildiğinde farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Çök'un zarf olduğu düşünüldüğünde zarf + fiil yapısında bir birleşik fiilden de söz edilebileceği görülmektedir. (Bu konuyla ilgili en açık bilgi Johanson tarafından verilmektedir. Johanson'un konuya ilişkin görüşleri ilgili bölümde verilecektir.) Burada *çok* kelimesinin zarf olarak isim soylu bir kelime olduğu söylenebilir. Ancak bu durumda zarfların mutlak olarak isim mi oldukları konusu tartışılmalıdır.

Sonuç olarak hem kaynaşma hem de morfolojik değişiklik sebebi ile *geliyor* kelimesi ile *geliver* kelimesinin dilbilgisi açısından değerlendirilmeleri aynı kavramlarla yapılmamaktadır. *Geliver* kelimesi gramer kitaplarında tasvir fiili olarak yer almaktadır. *Ver* ve *-yor* gösterenleri arasındaki fark zaman içerisinde birleşme ve bütünleşmedir. Bu kaynaşma ve birleşme gramerleşmeyi meydana getirerek bir yapının tasvir fiili, diğer yapının ise zaman eki olmasını sağlamıştır.

Gösterge ve İkon Olarak Birleşik Fiil

Bilindiği gibi gerek gramer kitaplarında gerekse birleşik fiiller üzerine yapılan tezlerde birleşik fiillerin tasnifi yardımcı fiilin önüne gelen kelimeye göre yapılmıştır. Göstergebilim anlamlı olan her şeyi inceleme konusu saymaktadır. Anlamın bu denli anahtar olduğu bu yöntem sebebiyle, inceleme sırasında yapılacak tasnif de morfolojik kurgulardan önce anlam temelli olacaktır.

Yapısalcılık adından da anlaşılacağı gibi konu edindiği “şeyi” bir “çerçeve” içerisinde görür ve kendi “yapısı” dışında tartışmaz. Bu noktada eserde kullanılan birleşik fiillerin anlamları da *çerçeve* içerisinde değerlendirilerek, kullanıldığı cümle, konu ve son olarak bağlam (context) açısından ele alınacaktır.

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun birleşik fiilleri kelime grubu olarak saymakta ve “*Kelime gruplarında esas; manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek bir kelime muamelesi görmektir*” (Ercilasun 1984: 77) şeklinde bir tanımlama yapmaktadır. Ercilasun’un belirttiği *cümle içerisinde tek bir kelime muamelesi görmek* ifadesi önemlidir. Bu aynı zamanda yine Ercilasun’un belirttiği ve daha önceki bölümlerde de ele alındığı üzere iki farklı anlamın bütünleşmesi demektir. İki farklı gösterilene sahip gösterenin bir araya gelmesi

$2 \text{ gösteren} + 2 \text{ gösterilen} = 1 \text{ gösterge}$ biçiminde verilebilir.

Bir gösterge olarak birleşik fiilin iki göstereni vardır. Bunlardan isim ya da fiil göstereninden sonra gelen mutlaka fiil olmalıdır ki, gösterilen olarak da fiili karşılayabilsin. Bu fiil bir dilbilgisi terimi olarak “yardımcı fiil” olarak adlandırılmaktadır. Birleşik fiilin oluşmasını sağlayan yardımcı fiiller, yukarıda da örneklenen birçok gramer kitabında sıralanmıştır.

Yardımcı fiiller başlangıçta “*ana fiil*” olarak var olmuştur. Türkçede hem yardımcı fiil haline gelmiş fiillerle hem de henüz yardımcı fiil olmamış asıl fiiller ile oluşmuş birleşik fiil yapıları bulunmaktadır.

Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller (*ol-, i-, kıl-, et-, eyle-*) *var olma, olma* durum ve halini bildirmektedir. Birleşik fiillerde, *ol-* yardımcı fiili kullanılsın ya da kullanılmaması anlam açısından ismin eyleminin *var olma* ve *olma* halini karşılanmaktadır. Dolayısıyla gösteren olarak *ol-* fiilinden farklı sembollerle oluşmalarına rağmen gösterilen ve semantik açıdan *olmayı* ifade etmektedirler⁷. Bu durumun örneklerini Kitābü'l- 'Acāibü'-l Ğarāib'te de görmek mümkündür.

7 Burada *ol-* fiili ontolojik bir fiil olarak kullanılmıştır. Hem isim + fiil hem de fiil + fiil kuruluşunda olan birleşik fiiller, yardımcı fiil olarak hangi fiili alırsa alsın ontolojik olarak bir *olma* durumunun ifadesini karşılamaktadır.

*seyr eyle-   *nazar et-   *sayd kıl-
*mâni ol-   * halk eyle-   *taksim et-

Peirce'ün ikon kavramını başlangıçta dil dışı bir gösterge olarak ortaya koyduğu bilinmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi herhangi bir şeyin ikon sayılabilmesi için nesnenin kendisine olabildiğince *benzemesi* gerekmektedir. Bu sebeple; ikonun örnekleme konusunda en yaygın ve basit örnek vesikalık fotoğrafıdır. Buradaki *benzerlik* ilkesi ile *resimleşme* dil için de söz konusudur. Dil içerisinde gerek yazı ve gerekse gramatik öğeler de zamanla ikonlaşabilirler.

Örneğin; Coca Cola firmasının ürün logosu yazış biçimi, yazı karakterleri ve logo rengi hem *görsel* hem de *dilsel* bir ikonlaşma örneğidir.

Yukarıdaki logoda dilin resimleştirildiği görülmektedir. İçilen içecek ile logonun tasarımı arasındaki ilişki tüketicinin zihninde bir *resim* olarak yer alır ve âdeta *donar*. Ürün ismindeki bu ikonlaşma Coca Cola firmasının, aynı ürününün farklı yazı karakterleriyle hazırlanmış bir logo ile satılmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu durum aşağıda verilen örneklerde de görülebilmektedir. Coca-Cola marka adı aşağıda görülen yazı karakteriyle okunduğunda kişinin zihninde markanın kendi logosundaki *resimleştirme* oluşmaz.

Coca-Cola

Coca-Cola

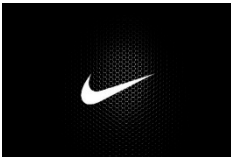
Coca-Cola

Coca-Cola

Coca-Cola

COCA-COLA

İkonlaşmada zihnin nesneyi resim olarak algılaması konusunda diğer bir çarpıcı örnek ise Nike firması için geçerlidir. Nike firması ürün tanıtımlarında ve ürünlerinin üzerinde harf sembolleri ile Nike yazmaya gerek dahi duymadan yalnızca logosunu kullanmaktadır.

Tüketici dilsel bir öge olmayan yukarıdaki ikon ile karşılaştığında zihninde beliren şey bir sözcük ve dolayısıyla bir gösterilen olan Nike kelimesidir.

Dili kullanan her bireyin bir dil fanusunda yaşadığı söylenebilir. Dilin bir anlama ve iletişim aracı olduğu düşünüldüğünde, bu iletişim ve anlama konuşma ve yazı gibi araçlarla sağlanabildiği gibi, bunların olmadığı durumlarda da sağlanabilmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi Saussure'ün gösterge anlayışı sesletime dayalıdır ve daha çok dilsel göstergelerle temellendirilmiştir. Peirce ise hem dilsel hem de görsel göstergeleri ele alsa da görsel göstergelere ilişkin incelemeleri daha ön plandadır.

Saussure ve Peirce'ün gösterge anlayışı, iki ayrı kümeye benzetilebilir. İkon söz konusu olduğunda bu iki kümenin iç içe geçtiği görülmektedir. Resim görsel bir ikonken, yazı dilsel bir ikondur. Ancak değişik yazı stilleri ile yazılan gösterenler ise hem dilsel hem de görsel ikon olma özelliği taşımaktadır.

Ayrıca konuya iletişim ve anlama temelinden bakılacak olursa resmin de tek başına bir anlamı işaretleyebilmesi ile dilsel bir ikon da olduğu söylenebilir.

Bu sebeple, uzun zaman boyunca marka adını aynı yazı karakteri, renk ve sembol ile gören tüketici daha sonra yazı ya da marka ismini görmese dahi logoyu yani resmi bir kelime olarak okumaya başlamaktadır. Aşağıda çeşitli ürün gruplarından markaların isimleri olmaksızın sadece logoları verilmiştir. Logoda yazı sembolü olmamasına rağmen tüketici logoyu görüp marka adını söyler.

Dilde de buna benzer resimleşme ve ikonlaşma örnekleri bulunmaktadır. İkonlaşmada söz ettiğimiz *donmak* ve *resimleşmek* gibi durumlar, *değişmezliği* de karşılamaktadır. Bu noktada dillerin söz dizimi bir ikonlaşma örneği olarak gösterilebilir.

8 Logoları verilen markalar sırası ile aşağıda verilmiştir.

- 1.Polo Assange
- 2.Starbucks
- 3.Google Chrome
- 4.Shell
- 5.Apple
- 6.Lacoste
- 7.Olimpiyat Federasyonu

Harfler göstergebilim açısından birer semboldürler. Ancak hangi dilde olursa olsun her yazı aynı zamanda bir ikondur. *A* harfi *a* sesinin ikonudur. Çeşitli sembollerin bir araya gelerek kullanımları ile başlangıçta görsel bir ikon olan harf sembolleri bir süre sonra dilsel ikonlar haline dönüşmüşlerdir.

İngilizce konuşan bir birey *I came today* cümlesini bu sıralanış ile kullanmak durumundadır. *Came today* ı gibi bir yapının kurulabilmesi ve dolayısıyla kullanılabilmesi mümkün değildir.

Türkçeden bir örnek verilirse; Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması bir ikonlaşma örneğidir. Ana dili Türkçe olsun ya da olmasın Türkçe konuşabilen her birey, ekleri kelimenin sonuna getirerek kullanmak durumundadır.

Yine Türkçede *kök + yapım eki + çekim eki* sıralanışı da *değiştirilemez* ve *donmuş* bir gramatik yapıdır. Bu sebeple ikon olarak ele alınabilir.

Sıfat ve zarfların kullanımında da ikonlaşma söz konusudur. Türkçede sıfatlar mutlaka ismin önüne ve zarflar mutlaka fiilin önüne gelmek zorundadır. Bu “*donuk*” ve “*resimleşmiş*” yapının değişmesi söz konusu değildir. Türkçede *kırmızı evi gördüm* cümlesinin *ev kırmızıyı gördüm* şeklinde oluşturulamamasının sebebi de sıfat yapılarının ikonlaşmasıdır.

Eserde yer alan birleşik fiiller incelendiğinde de ikonik öğelere rastlanmaktadır. Bunlardan ilk göze çarpan *göstereni değişmeyen birleşik fiillerdir*.

Örneğin Kitâbü'l- ‘Acâibü’l- Ğarâib’te de kullanılan *satun al-* birleşik fiili art zamanlı ve eş zamanlı eksende gösteren ve gösterilen açısından hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Bu yönüyle *satun* ismi ile *al-* fiilinin *kalıplaşmasından* ve *resimleşmesinden* söz edilebilir⁹.

Yine eserde sıklıkla kullanılan; *terk et-*, *kuvvet ver-*, *ma'lum ol-*, *kat' et-*, *farz et-*, *devr et-*, *hasıl ol-*, *sefer et-*, *delalet et-*, *hesab et-*, *taksim et-*, *gark et-*, *muhtaç ol-*, *tabi' ol-* gibi birleşik fiiller için de aynı durum söz konusudur. Burada kısaca örnek olarak verilen birleşik fiillerin hiçbirinde yardımcı fiilin değiştirilebilmesi mümkün değildir. Zira, dil bir eylem ile o eylemi karşılayan göstereni tıpkı vesikalık resmin sahibine benzemesi gibi ve benzemesi kadar birbiriyle eş tutarak yardımcı fiil olarak başka bir yapıyı üretme ihtiyacı hissetmemektedir.

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde manzum ya da mensur eserlerin başlangıçlarında ve bitişlerinde de çeşitli kalıplaşmalar söz konusudur. Bu dönem eserlerinde eserin başlangıcında Allaha hamt peygamberlere ve devrin sultanına övgü donuk öğelerdir. Yine eserin bitişinde yer alan ketebe kaydı ve müellifin dini öğelerle dua etmesi de kalıplaşmış dilsel ikon olarak kabul edilebilir.

İncelenen eserin başlangıcı dilsel bir ikon olarak yukarıda saydığımız geleneği devam ettirmektedir.

1b-ğamd ol mübdi'-i ĥakîme ki âsmâni bünyâd kıldı *ve şükür ol muhteri'-i kerîme ki zemîni miĥâd kıldı * ve anı ecrâm-ı 'ulviyyât ile rûşen eyledi * ve bunı ecsâm-ı süfliyyât birle müzeyyen eyledi beyt. ey ĥâlîk-ı arz u semâ ĥamd u şenâ

9 Satın al- birleşik fiilinde semantik olarak da ikonlaşma söz konusudur. Sat- ve al- eylemlerinin bir araya gelmesi başlangıçta hem satmak hem de almak eylemlerini karşılıyordu. Türkçede en erken örneği 1341'de Tezkiretü'l-Evliya'da görülmektedir. “*ben Belh iklimin vârdüm, satun aldum*” örnekte alış verişin mübadeleli olduğu görülmektedir. Bu noktada satmak ve almak yerine günümüz Türkiye Türkçesinde sadece *alma* gösterilenini karşılamaktadır.

olsun saña şun'ında hayrāndır 'ūkul-u zātūn . ve efdāl-ı taḥiyyāt-ı 'ālem-i aḥkām * nice mā' lūm ola ve 'ālemū'l-ḥūkkām muḥammed resūlullāh 'aleyhi'l-šālavāt ve 'sselām *ḥāzretine olsunkim vāqıf-ı esrār-ı semavāt ve'l arz . ve muḥtālī-i aḥvāl idi bi't-ḫūl-i ve'l 'arz beyt oldur felek nizāmını tencimsiz bilen. oldır melek maḥāmını ta'līmsiz bilen ve ekmele-i teslīmāt āline ve aḫḫābına olsunkim bir burūc-ı dīn * ve nūcūm-ı yaḫīn * idiler beyt ālinden on ikisi burūc-ı zemin idi. aḫḫābınuñ cemī'si ḥod necm-i dīn idi.

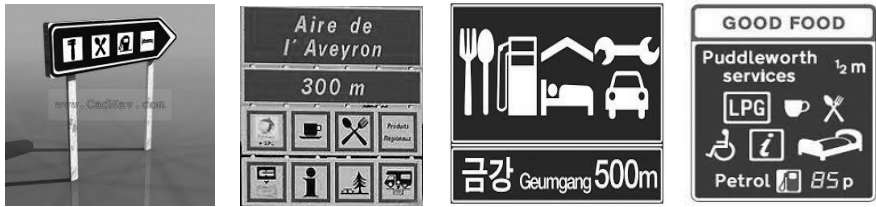
Bir biçimin ikonlaşması resimleşmesinin yanı sıra değişmezliğinden de kaynaklanmaktadır. Örneğin, *resim* üzerinde değişiklik yapılabilir. Bıyıksız ve kel olan bir *erkek resmine* sakal, bıyık ve saç eklenebilir. Oysa *fotoğrafta* bu durum söz konusu değildir. Bu yönüyle yukarıda verilen eserin başlama bitişinde yer alan kalıplaşmalara benzer şekilde şiir metinleri de dilsel ikondurlar. Herhangi bir şairin yazdığı bir metin ikonik bir metindir.

“Korkma! Sönmez bu şafaklarda” diye başlayan istiklal marşını tedirgin olma, ürkme, endişelenme kelimeleri ile başlatmak ve bu yönde bir değişikliğe gitmek mümkün değildir.

İkonla dil göstergesi arasındaki fark, dilin art süremlilik (başlangıç zamanı, gelişimi ve bitiş) ile oluşması ancak resmin ise nokta zamanının¹⁰ olmasıdır. “Korkma! Sönmez bu şafaklarda” cümlesi dil açısından bir art süremlilik ifadesi taşıırken, mısranın tamamı ikonlaşmıştır. İstiklal Marşının on kıta halinde bir çerçeve içine yerleşmiş hali de görsel açıdan bir ikondur.

Bir kişi resmi dairelerde duvarda asılı bulunan levhaları gördüğünde, tabloda yazılış ve çerçeveye yerleşme şekli metinleri okumadan bunların Atatürk resmi, İstiklal Marşı ve Gençliğe Hitabe olduğunu bilir.

Dilsel ikonlaşmada değişmezlik kadar önemli olan bir diğer unsur sıralı olma şeklindedir. Gösterenlerin dolayısıyla gösterenlerin sıralı olması hem görsel hem de dilsel bir durumdur. Örneğin uzun yolda seyahat edilirken yol boyunca karşılaşılan görsel göstergeler bulunmaktadır. Aşağıda farklı ülkelerden alınmış görsel göstergeler yer almaktadır.

Dört farklı gösterge de dinlenme tesislerinde yapılabilecek şeylerin bir listesi niteliğini taşımaktadır. Ancak görsellerdeki sıralama yapılabilecek şeylerin hangi sıra ile yapılması gerektiğini de işaretlemektedir. Bu durumda kişi bir dinlenme tesisine gittiğinde öncelikle bir şeyler yiyip ya da içerek dinlenir, ardından aracının ihtiyaçlarını

10 Burada nokta zamanı ifadesi, ikonun görüldüğü anda öncesi ve sonrası gibi art zamanlı bir eksenle değerlendirilememesini ve sadece görüldüğü anın dikkate alınmasını belirtmektedir.

karşılar ve isterse bu tesislerde konaklayabilir. Farklı ülkelerde olmasına rağmen sürekli aynı sıralama ile karşılaşan kişi isteyerek ya da istemeyerek bu sıralamayı uygulamaktadır. Bu tabelalar aynı zamanda dil ikonu olma özelliği de taşımaktadırlar. Zira ikonları gören kişi zihninde yapılabilecek eylemlerin sırasına göre bir cümle kurar: “500 metre sonra durabileceğim bir yer var, bu yerde yemek yiyebilir, arabama benzin koyabilirim.”

Benzer göstergeler sadece uzun yollarda değil havaalanı, restoranlar ve diğer kalabalık yerlerde de farklı görsellerle kullanılmaktadır.

İkonların sıralı olması dildeki söz dizimi yapılarını çağrıştırmaktadır. Bu noktada dilsel ikonlaşmada en önemli öğelerden biri de atasözleri ve deyimlerdir. Atasözleri ve deyimler *kalıplaşmış* sözlerdir. Bu sebeple herhangi bir atasözü ya da deyimdeki kelimelerin yerinin değiştirilmesi mümkün değildir.

- *hayaletden **ümid kesdim** ahsam gerü ol aâaca çüdüdüm
- * ziyâde **elem çekdüm** diledüm
- * evler ve ağaclar yanmış **kül olmuş**
- ***zahmet çeküp** kılıc eylemek müyesser olmamış
- *’ömr vire seksen yıl **mahv ider**
- ***gözi kararur** ve **benzi sararur**
- *pâdişahımız kıatında yüzümüz **aķ ola**

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi Kitâbü’l- ‘Acâibü’-l Ğarâib’te *kalıplaşmış* birleşik fiil yapılarına sıklıkla rastlamak mümkündür. Örneğin *ak ol-* birleşik yapısı deyimleşmiştir. Göstergibilim açısından *ikonlaşan* bu yapıda ne isim ne de fiil değiştirilebilir. *Yüzümüz beyaz oldu. Yüzümüz ak edildi.* Gibi değişiklikler gramatikal olarak yapılabilse de semantik açıdan aynı gösterilene işaret etmezler.

Yukarıda da belirtildiği gibi birleşik fiillerin ikonlaşmasında sıralama da önem taşımaktadır. Tıpkı yollarda karşılaşılan görsel göstergelerdeki sıralama gibi birleşik fiillerin *ikonlaşmasında* da bir dizge söz konusudur. Bu sebeple yukarıda verilen “gözi kararur ve benzi sararur” örneğinde *karar-* fiilini *sarar-* ya da başka bir fiil ile değiştirmek mümkün değildir.

Ayrıca, *göz* ismi *karar-* fiili ile birleşebildiği gibi *açıl-* fiili ile de birleşebilmektedir. Elbette bu iki ayrı birleşme iki ayrı anlamı ifade etmektedir. Göz ismi *karar-* fiili ile birleşik yapı oluşturduğunda arkasından örneğin *beti benzi at-* değil, *benzi sarar-* birleşik fiili kullanılmaktadır. Oysa, sözlükte *benzi sarar-* ve *beti benzi at-* birleşik fiillerinin ikisi için de “yüzü solmak” ifadesini görmek mümkündür. İkonun görüntüsel bir gösterge olduğu yukarıda belirtilmişti. Dolayısıyla burada iki ayrı ikonik yapıdan söz etmek mümkündür.

Kitâbü’l- ‘Acâibü’-l Ğarâib’te kullanılan birleşik fiillerin ikonlaşması sadece bu birleşik fiillerle sınırlı değildir. *Haset et-, itibar et-, vâşıl ol-, hareket et-, ‘avdet et-, işaret et-, tasvir et-, sıhhat bul-, zikr et-, hayat bul-, mani ol-, zail ol-, devr et-rast gel-, kabul- et* ve metinde sıklıkla geçen *emr kıl-* gibi yapıları da bu bağlamda ele almak mümkündür.

Bilindiği gibi *kıl-* göstereni Türkçenin en eski fiillerindendir. Bu fiilin geçtiği en eski örnek Orhun Kitabeleridir. “Bilge Tonyukuk ben özüm tabgaç iline kılıntım üze

kök tengri asra yağız yir kılındukta” (Orkun 1987: 27/100) Günümüzde yalnızca isim + fiil yapısındaki birleşik fiillerde, yardımcı fiil olarak kullanılan *kıl-* fiili, örneklerde de görüldüğü gibi Eski Türkçe döneminde ana fiil olarak kullanılmaktadır. Buna benzer ana fiil kullanımları Batı Türkçesinde de devam etmiştir. Örneğin Süheyl ü Nevbahar'da “bana kılduğun hiç ata kılmadı/ya ben bulduğum hiç oğul bulmadı” (Dilçin 1991: 239) örneğinde *kıl-* fiilinin birleşik kullanım dışında “*et-, yap-*” anlamıyla kullanıldığı da görülmektedir.

Kitābü'l-'Acāibü'-l Ğarāib'te de *kıl-* fiili hem esas fiil hem de yardımcı fiil olarak sıklıkla kullanılmıştır.

Esas Fiil olarak *kıl-*: “*anı şu hazinesi kıldı*”

Yardımcı Fiil olarak *kıl-*: nazar *kıl-*, tegallüb *kıl-*, taleb *kıl-*, havadis *kıl-*, sayd *kıl-*, bünyad *kıl-*, mihad *kıl-*, sual *kıl-*, dua *kıl-*, muhtaç *kıl-*, bahş *kıl-*.

Birleşik fiil olarak *kıl-* göstereninin yaygın olan bu kullanım biçimi “Batı Türkçesinin son evrelerinde giderek azalmıştır” (Uysal 2010: 26). Türkçe sözlükte *kıl-* fiili “*etmek, yapmak*” anlamı ile verilmiştir.

Bu noktada, *kıl-* göstereninin art zamanlı eksende hem gösteren hem de gösterilen olarak değişmediğini söylemek mümkündür. Buradaki değişim gösterenin kendisinde ve öğelerinde değil, gösterenin işlevi ve kullanım alanındadır.

Kıl- göstereni, bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinde *kalıplaşmış* olarak “*namaz kıl-, mutlu kıl-, mecbur kıl-*” birleşik fiillerinde yer almaktadır. Ancak bilindiği gibi bu örneklerden *namaz kıl-* dışındaki birleşik fiiller, gündelik konuşma dilinde *kıl-* yerine *et-* yardımcı fiili ile kullanılmaktadır. Bu durumda *kıl-* yardımcı fiilinin *namaz* ismi ile *ikonlaşmış* olduğunu söylemek mümkündür.

Bu durumda, *kıl-* göstereninin Türkiye Türkçesinde işlevsel açıdan daralmasının sebebi nedir? *kıl-* fiilinin kullanım alanının daralmasında da *namaz kıl-* yapısının sıklıkla kullanılmasının etkisi bulunmaktadır. *kıl-* fiilinin kullanımında *namaz kıl-* yapısının sıklıkla kullanılarak öne çıkması, morfolojik olarak ikonlaşmanın yanı sıra anlamın da donmasını sağlamaktadır. Bu şekilde, *kıl-* göstereni, gösterilen olan “*etmek ve yapmak*” anlamlarından sıyrılmaktadır. Gösteren olarak *kıl-*’in gösterenini *kaybettiğini*, *kıl-* yerine *et-* ve *yap-* gösterenlerini koyulduğunda görülebilmektedir. Bu sebeple *namaz kıl-* yerine *namaz et-* gibi yapıların kullanılması mümkün değildir. *Namaz kıl-* birleşik fiilindeki *kıl-* bu sebeple, neredeyse gösteren olma özelliğini yitirmiş ve ikonik olarak *namaz kıl-* gösterenine dönüşmüştür.

Dilsel ikonların da tıpkı görsel ikonlar gibi değiştirilemediği düşünüldüğünde, *namaz kıl-*mayı ifade etmek için *kıl-* dışında başka bir yapı kullanılmak istendiğinde, *namaz* isminin mutlaka bir hal eki alması gerekmektedir. Nitekim daha edebî bir anlatım olarak kullanılan *namazı eda etmek*, bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada Kitābü'l-'Acāibü'-l Ğarāib'te yer alan birleşik fiiller Peirce’ün gösterge anlayışı ile ele alınmıştır. Dil dışı bir gösterge olan ikonun dil içi gösterge olan birleşik fiillerle en büyük kesişme noktası *anlam* ve *sistem*dir. Tüm göstergeler bir sistem ve yapı çerçevesinde devinim göstermektedirler. Dilin konuşurunun ve/veya

yapay göstergenin yorumlayanı olan bireyin iletişim için bir araç olmak üzere ürettiği gösterge üzerindeki iradesi sınırlıdır. İkon varoluşu itibarıyla neredeyse değişmez bir göstergedir. Sürekli bir hareket içerisinde olan ve dolayısıyla değişime açık olması beklenen dil göstergeleri ve bu bağlamda birleşik fiiller de zaman zaman ikonik özellikler gösterebilmektedir.

Göstergebilim bize, gördüğümüz şeylerin mutlaka bir başka şeyi işaretlediğini göstermektedir. Latince yer alan “aliquid stat pro aliquo”, “her şey başka bir şeyi gösterir” (Demirci 2013: 11) deyişi bu durumu özetlemektedir. Klasik yöntemlerle bakılan tarihî metinler de birer gösterge olarak kabul edilirse, bunların farklı dilbilimi yöntemleri ile incelenmesinde şimdiye kadar görülen *şeyler* dışında başka göstergeler de ortaya çıkabilecektir.

Kaynakça

- AK, Mahmut (2004). “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt.2, Sayı:4 s.163-211
- ATIL, Esin (1975). *Art of the Arap World*, Washington D.C: Frear Gallery of Art, Smithsonian
- DEMİRCİ, Kerim (2013). “Japonca”daki Birleşik Fiiller ve Türkçedeki Fiillere Benzerlikleri: fiil+fiil”, *Bilig Dergisi*, Yaz/2006, Sayı: 38, s. 123-136
- DİLÇİN, Cem (1991). *Mes’ud Bin Ahmed-Süheyl ü Nevbahar*, İnceleme- Metin Sözlük, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- EKER, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları
- RIFAT, Mehmet (2013). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, İstanbul: YKY
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları
- ERKMAN AKERSON, Fatma (2005). *Göstergebilime Giriş*, İstanbul Multilingual Yayınları
- KARAHAN, Leyla (2009). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- KUT, Günay (1985). “Türk Edebiyatında Acaübü’l-Mahlukat Tercümelere Üzerine” (1985), 5. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler: II Türk Edebiyatı* (23-28 Eylül 1985: İstanbul) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, 1985, 278.s
- KUT, Günay (2002). *Acaübü’l-Mahlukat Maddesi*, DİA 1. Cilt s.315-317
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- RIFAT, Mehmet (2013). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, İstanbul: YKY
- UYSAL, Seçkin (2010). *Nehcü'l-Feradis'te kıl- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları